

За някои случаи ...

За някои случаи в Новия правописен речник на българския език

Антони Стоилов

(Филологически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“)

Резюме / Abstract

В статията се разглеждат някои примери несообразности в "Новом правописном словаре болгарского языка", 2002 г. Автор размисля над въпросом как формируются в современном языке правила грамматики и выражает некоторые соображения по поводу этих правил.

През 2002 г. издателство „Хейзъл“ разпространи и пушна в продажба *Нов правописен речник на българския език*, изработен от авторски колектив на Института за български език при БАН. Появата му бе навременна и очаквана най-малко поради три причини: 1) само речниците, издадени от Института за български език при БАН, са официалните справочници по въпроси, имащи отношение към книжовния правопис и правоговор; 2) последният Правописен речник на съвременния български книжовен език бе издаден цели деветнайсет години по-рано (с второ издание през 1995 г. и следващи издания след тази година); 3) вследствие на политическите, икономическите и социалните промени у нас след 1989 г. в книжовноезиковата ни практика се появи нова лексика, основната част от която – заета, което извика на преден план необходимостта от нейното еднакво писмено представяне. Нещо повече – под влиянието на чужди за българския език писмени практики все по-често започнаха да се нарушават дълголетни, утвърдени наши правила за писане. Например за употребата на главни букви при изписване на сложни наименования (*Българска Национална Телевизия* вм. правилното *Българска национална телевизия*, и др.). И то – в практиката на национални медии. Ето защо с появата си този речник отговори на актуални потребности на официалната ни писмена практика.

Макар и вероятно не такъв да е бил замисълът на авторите му, речникът поставя на дискусия въпроси, свързани най-вече както със съдържанието на някои от правилата в него (и отгук – за начина им на прилагане), така и с недопустимото двойко експлициране на една и съща дума (например словната част на речника ни задължава съществителното име *чейнджбюро* да изписваме слято (вж. с. 959), а седемнайсетото му приложение – да пишем частите на същата дума отделно [вж. *чейндж бюро*, с. 1069]).

Тук ще си позволя да споделя някои свои наблюдения, като целта е не да се влезе в полемика с автори на речника, а да се изведат на показ вероятни недоглеждания и да се представят аргументи, които авторите, ако сметнат за целесъобразно, биха могли да имат предвид при следващи негови преработки и издания.

1. Речникът е издаден от „Хейзъл“ (както четем на с. 4) през 2002 г. и никак не стои сериозно твърдението на с. 2, че господин министърът на образованието и науката го е одобрил за издаване със своя заповед през 2005 г., т. е. три години след като вече е бил издаден.

2. В раздела „Морфологична употреба на главни букви“ в забележката към т. 24.6. (с. 32)

съществителното име *господин* е написано съкратено (*Уважаеми г-н Директор; Уважаеми г-н Министър-председател; също и в т. 29.1. на с. 40: До г-н Директора на...; Уважаеми г-н Директор; Уважаеми г-н Министър*) в случаи, когато е в състава на обръщение в позиция пред титли, звания, степени и длъжности. Очевидно става дума за употребата му в документи с официален характер, след като забележката на с. 32 и стилистичната употреба на главни букви на с. 40 разглеждат начина за писане на главни букви на съществителни, с които се означават титли, звания, степени и длъжности при обръщение и адресиране. Затова съкратеният начин на изписване на *господин* (а по същата логика и на *госпожа, госпожо, госпожица, госпожице*) в посочените случаи е неуместен, тъй като снижава стила и придава неофициален характер на съответния официален документ. Противоречието, и оттук объркването, става пълно, когато отворим речника на с. 1048 - 1049, на които същите *господин* и *госпожо* в състава на същите по тип обръщения вече не са написани съкратено: *Уважаеми господин Директор* (на с. 1048) и *Уважаема госпожо Директор* (на с. 1049).

3. Пак в раздела за морфологична употреба на главни букви, т. 25 (с. 34) ни задължава с главна буква да пишем „всички едносъставни несъщински собствени имена“ (и с главна буква за първата от думите, ако тези названия са сложни) на [...] „периоди от време в историята“. Досегашната практика (вж. параграф 34, т. 3, с. 36 на Правописния речник на съвременния български книжовен език от 1983 и параграф 32, т.3 на Краткия правописен речник на българския книжовен език от 1989 г. и следващите негови издания) изискваше названия и термини на исторически и геологически епохи да се пишат с малка буква, в това число *античност, бронзова ера, каменна епоха, мезозой, неолит, палеозойска ера, средни векове, средновековие* и др. (вж. пак там). Начинът за писане с малки букви (очевидно от гледна точка на авторите на речника – стар и неправилен) на периодите от време в историята бе логичен, след като всички думи и словосъчетания, с които изобщо се означават периоди от време, се пишат с малка буква – *секунда, минута, час; ден, седмица, месец, година, век; античност, бронзова ера, каменна епоха, мезозой, неолит, палеозойска ера, средни векове, средновековие* и др. Както се казва – кратко, точно и ясно. По незнайно каква логика от 2002 г. насам т. 25 на Новия правописен речник на българския език ни задължава част от тези названия вече да пишем с начална главна буква. При това незнайно кои точно от тези названия, защото липсата на определителен член е твърде показателна – *периоди*, а не *периодите* от време в историята, се казва там, трябва да се пишат с начална главна буква. Кои точно от всички исторически периоди ще привилегирова да пише с главни букви, очевидно е оставено да реши конкретната пишеща личност. Със сигурност обаче названията на геологическите ери, периоди и епохи (с които иначе също се означават периоди от време в историята) ще продължим да пишем с начални малки букви, както сме го правили и до 2002 г., защото Приложение № 7 (с. 1025 на Новия правописен речник) изисква точно това – да ги пишем с начална малка буква. Вероятно с начална главна буква трябва да пишем еднословни названия като *Античност, Средновековие* и словосъчетания като *Каменна епоха, Средни векове* и др. под., защото те отговарят на изискването с тях да се означават периоди от време в историята. Що се отнася до думи и словосъчетания от рода на (*епохата*) *Възраждане* и (*епохата*) *Просвещение* (с. 35, т. 25.1.) и *Българското възраждане* (но: *Възраждането в България*) и *Европейско просвещение* (с. 37, забележка 1 към т. 25.3., в която пак се говори за съставни имена на *исторически епохи* – курсивът е мой) очевидно става дума за неясноти от семантично естество. *Възраждането* и *Просвещението* (а също и *Ренесансът* и *Реформацията*) не са съществителни, с които се назовават исторически епохи (както например неправилно се твърди в *Забележка 1* на т. 25.3, с. 37), а са съществителни имена, с които се назовават исторически събития – в случая движения. Това уточняване е важно, защото то сочи, че писането на този тип названия се ръководи не от начина за писане на периоди от време в историята, а от начина за писане на названията на историческите събития – *Освобождението, Съединението; Априлското въстание, Балканската война, Първата световна война* и др. под. Наистина, при исторически събития с по-голяма продължителност названията им могат да послужат и за назоваване на периоди от време (например с названието на историческото събитие *Втора световна война* можем да означим близо 6-годишен исторически период [1939-1945 г.] от време), но този факт не прави от сложното название *Втора световна война* наименование, с което се назовава период от време в историята – то си е и остава название на историческо събитие, каквито исторически събития, а не исторически епохи, назовават съществителни имена като *Възраждането* и *Просвещението*. Затова и няма никаква смислена логика да се изравняват по начин на писане *средновековие* и *Възраждане* например.

Средновековието, а и античността, и каменната епоха, и средните векове са и си остават думи и словосъчетания, с които се назовават периоди от време, и както всички останали периоди от време би трябвало да продължим да ги пишем с начална малка буква, каквато и без друго беше писмената практика до появата на Новия правописен речник през 2002 г. А с думи от типа на *Възраждане* се назовават исторически събития и прояви и всички тях, в духа на досегашната ни книжовноезикова практика, основателно продължаваме да пишем с начална голяма буква.

4. Неяснотите при слятото, полуслятото и разделното писане (основно на сложните съществителни имена) и в *Правописния речник на съвременния български книжовен език* (1983 г.), и в *Краткия правописен речник на българския книжовен език* (1989 г.), и в *Новия правописен речник на българския език* (2002 г.) идват главно от опита начинът им на писане да се постави в зависимост от разгадаването на семантичните взаимоотношения между изграждащите ги основи, т.е. от трудно разбираемото от неспециалист (а нерядко – и от специалист филолог) отношение *главна основа – подчинена основа, подчинена основа – главна основа, главна основа – главна основа*. Все пак правилният начин на писане, в частност слято, полуслято или разделно, на сложните думи, е задължение не само на специалиста езиковед, но и на филолога изобщо, и на математика, и на архитекта, и на историка, и на всеки български гражданин, на когото не е безразлично как ще оформя писмените текстове, които съставя. Затова стремежът при обясняването на правописните правила и илюстрирането им с примери би трябвало да бъде те да станат достъпни за възможно най-широк кръг от българи. Модел за такова опростено и достъпно обяснение на слятото, полуслятото и разделното писане предлагат знаменитите ни граматичници Л. Андрейчин, Вл. Георгиев, Ив. Леков и Ст. Стойков в *Правописния речник на българския книжовен език* от 1965 г. (шесто преработено издание) на с. XV - XXIII. С неумението си да следваме примера им всъщност продължаваме да доказваме защо те бяха и си остават велики.

Точка 33.4. на с. 45 от Новия правописен речник налага слято да се пишат *„Сложните съществителни имена (предимно със съставка от чужд произход), в които подчинената основа е съществително име, свързано с главната основа без съединителна гласна. Днес такива имена се пишат слято или под влияние на традицията (като наложени в писмената практика форми със слято писане), или в случаите, когато техните съставки (първата, втората или и двете) не се употребяват като самостоятелни думи в езика.“*

Първата част от правилото е илюстрирана със сложните съществителни имена *вакуумапарат, голлиния, голмайстор, емайллак, концертмайстор, тестпрограма, тонрежисьор и щабофицер*, а мястото на почти всички тях като илюстративен материал е по-скоро в следващото правило 33.5., регламентиращо начина на писане на сложните съществителни имена, чиято подчинена основа е съкратено прилагателно (предимно от чужд произход), свързано с главната основа без или със съединителна гласна. Защото: *вакуумапарат* < вакуумен (вакуумиращ) апарат; *голлиния* < голова линия; *емайллак* < емайлиращ лак; *тестпрограма* < тестова (тестваща) програма; *щабофицер* < щабен офицер. Успокояващото е, че и двете споменати правила (правило 33.4. и правило 33.5.) изискват слято писане на изграждащите сложното съществително име компоненти. Любопитна обаче е забележката (Заб.1) към правило 33.4.: *„Сложните съществителни имена от посочения тип днес се образуват извънредно активно в съвременния български книжовен език. Когато съставните на такива имена се употребяват и като самостоятелни думи, те се пишат разделно.“* (с. 45). Логичният въпрос на всеки, умеещ да чете, е: съществуват ли в съвременния български книжовен език думите *вакуум* и *апарат*, *гол* и *линия*, *гол* и *майстор*, *емайл* и *лак*, *концерт* и *майстор*, *тест* и *програма*, *тон* и *режисьор*, *щаб* и *офицер*, всяка от които да може да се употребява самостоятелно. Отговорът е очевиден, трудното идва от това какъв избор за начин на писане да направим - *вакуумапарат* по правило 33.4. или *вакуум апарат* по Забележка 1 към това правило, *голлиния* по 33.4. или *гол линия* по същата Забележка 1, *емайллак* по 33.4. или *емайл лак* по Забележка 1, *тестпрограма* по 33.4. или *тест програма* по забележката, *щабофицер* по 33.4. или *щаб офицер* по същата забележка.

Забележка 1 на правило 33.4. е илюстрирана със сложните съществителни имена *бизнес отношения, бърнджи скокове, гей списание, дерби среща, допинг контрол, дроб сарма*,

интернет страница, крекинг процес, офис техника, рали маратон, ски състезание, соло изпълнение, тенис верига, фитнес център, фитнес клуб, шкембе чорба. От тях соло изпълнение бихме могли да разглеждаме и като сложно съществително име с първа част съкратено прилагателно име и тогава по правило 33.5. начинът му на писане е слято, т.е. *солоизпълнение* < *солово изпълнение*. Всички останали, наред със *соло изпълнение*, са сложни съществителни, съставени от две съществителни, второто от които при членуване променя формата си, т.е. всички те могат да бъдат отнесени и към сложните съществителни, писани полуслято по реда на правило 36. на с. 53., т.е. *бизнес отношения* или *бизнес-отношения(та)*, *бънджи скокове* или *бънджи-скокове(те)*, *гей списание* или *гей-списание(то)*, *дерби среща* или *дерби-среща(та)* и т.н. Приликата в случаите обаче се оказва само външна, защото специалистът езиковед в първите членове на двойките трябва да открие семантичното взаимоотношение *подчинена основа - главна основа* и затова да ги отпрати към Забележка 1 на правило 33.4. за разделно писане, а във вторите членове на същите двойки не трябва да съзре отношението *главна основа - подчинена основа*, което пък би му дало основание да ги пише полуслято по правило 36. на с. 53. Как ще се справят със задачата неезиковедите от пишещата част българи, това е загадка, достойна за Шерлок Холмс. И за Драги ми Уотсън дори.

5. Правило 62.2.2. изисква названията на административните райони на селища, названията на хижи, на къмпинги, на изкуствени водоеми и т.н. да се поставят в кавички: *район „Средец“*, *хижа „Вадата“*, *къмпинг „Градина“*, *язовир „Искър“* (вж. с. 95-96). Така е оформен и текстът на заявлението в Приложение 15 - „Образци за оформяне на документи“ на с. 1049. - жк „Младост“ (Друг е въпросът жк или ж.к. за жилищен комплекс).

Пак в раздела за поставяне на кавички правило 62.6.1. на с. 97 изисква кавички да **не се поставят** при названия на географски и топографски обекти, независимо от степента на тяхната известност. Сред примерите, без кавички, е посочен и *квартал Лозенец*, който по смисъла на цитираното малко преди това правило 62.2.2. очевидно е название на административен район на селище, което трябва да бъде поставено в кавички. Тогава като *квартал „Лозенец“* ли трябва да се изписва по 62.2.2 или като *квартал Лозенец* по 62.6.1.? От друга страна *хижа „Вадата“*, *къмпинг „Градина“*, *язовир „Искър“*, които са примери за илюстриране на правило 62.2.2 (названия на административните райони на селища, **названията на хижи, на къмпинги, на изкуствени водоеми и т.н. се поставят в кавички**), са в същото време и названия на **географски и топографски обекти**, т.е. попадат в сферата на действие на правило 62.6.1, което изисква названията в неговия обхват да **не се поставят в кавички**. Нов ребус - тях пък как да ги пишем, с кавички или без кавички? Защото с *курорт Албена* е онагледено правило 62.6.1. (географски и топографски обекти) и затова *Албена* е без кавички, но *хижа „Вадата“* онагледява правило 62.2.2. и затова *„Вадата“* е с кавички. Обаче и *хижа „Вадата“*, и *язовир „Искър“* по смисъла на 62.6.1. са названия и на географски и топографски обекти и по него трябва да се пишат без кавички. И неяснотите се множат.

6. Внимание и окончателно изясняване в нашия правопис заслужава случаят, при който от числителни бройни имена, изписани с арабски цифри, се образуват числителни редни, като с помощта на малкото тире (дефис) към тях се прибавя(т) буква или букви. Общото в речниците на БАН преди НПРБЕ от 2002 г. (ПРБКЕ от 1965, ПРСБКЕ от 1983 и КПРБКЕ от 1989) е, че те не отделят специално място на този казус, а го разглеждат в раздела за поставяне на точка. На правилното място - поставяне на малко тире, го разглежда последният засега речник (НПРБЕ от 2002 г.), като това не е единствената разлика помежду им. И ПРБКЕ от 1965, и ПРСБКЕ от 1983, и КПРБКЕ от 1989 поставят **-и, -а, -о** и **-и** след числото в нечленуваната му форма, докато НПРБЕ от 2002 г. изисква (правило 83.11. на с. 115) без всякаква граматическа логика числителното **първи** да се предава с **1-ви**, **втори** с **2-ри**, **трети** с **3-ти**, **четвърти** с **4-ти**, **пети** с **5-и**, а не с **5-ти** например, и т.н. Усещането за отсъствие на граматическа логика се засилва от известния на всички и затова безспорен факт, че съвременният български правопис е изграден при спазването на три основни правописни принципа - фонетичен, морфологичен и исторически. Именно морфологичният правописен принцип, както четем и на с. 19 на самия НПРБЕ от 2002 г., „...узаконява и налага еднаквото изписване, независимо от изговора им, на строежните (морфологичните) елементи на думите (корен, представка, наставка и окончание), които се изписват еднакво при всички форми“.

Строежни маркери, които носят информация за граматическите категории род и число, и единствените от компонентите, които се менят в словоформите на всяко редно числително, са **-и** за м.р. в ед.ч. (*първи*), **-а** за ж.р. в ед.ч. (*първа*), **-о** за ж.р. в ед.ч. (*първо*) и **-и** за мн.ч. (*първи*). По същия начин стои въпросът с *втори, трети, четвърти, пети, шести, седми, осми, девети, десети* и т.н. Така че в книжовноезиковата ни практика е напълно приемлив вариантът след редно числително, означено с арабско число, след тирето да се поставя по една буква (съответно **-и** за мъжки род и множествено число, **-а** за женски род и **-о** за среден род), а в членуваните им словоформи **-я** или **-ят** за м.р., **-та** за ж.р., **-то** за ср.р. и **-те** за мн.ч.: *1-и* за *първи*, *1-я* за *първия* и *2-ят* за *вторият*; *3-а* за *трета* и *3-та* за *третата*; *4-о* за *четвърто* и *4-то* за *четвъртото*; *5-те* за *петте*. Така правописът на написаните по такъв начин словорми на редните числителни става изключително лесен за усвояване от всеки, защото след тирето се добавя само компонентът, който се мени във формата на думата, написана с букви: *1-и*, *1-а*, *1-о*, *1-и*, защото *първи*, *първа*, *първо*; *първи*; *2-и*, *2-а*, *2-о*, *2-и*, защото *втори*, *втора*, *второ*; *втори*, а в членуваните форми *1-я* (или *1-ят*) защото *първия* (или *първият*), *2-та*, защото *втората*, *5-то* (защото *петото*); *10-те* (*десетте*) и т.н. И тогава е съвсем естествено да се пише *1-и май*, а не препоръчаното от Новия правописен речник на българския език и лишено от всякаква логика *1-ви май* (няма в българския език родово окончание **-ви** за м.р., както няма окончания **-ва** за ж.р. и **-во** за ср.); правилното *3-и март*, а не препоръчаното *3-ти март*; нормалното *8-и март*, а не *8-ми март*. Така нормата, както и до Новия правописен речник от 2002 г., ще продължи да изисква онова, което всеки и дотогава е правил – например да пише, че *Еди-кой си бил 5-и в класирането от 130-те участници* (т.е. *петИ в класирането от сто и тридесетТЕ участници*).

7. Заслужава адмирации фактът, че в словната част на речника е намерила място лексика, която навлезе в активна употреба през последните двадесетина години (на случая с *чейнджбюро/чейндж бюро* няма да се връщам – явно се дължи на недоглеждане, но задължително трябва да бъде отстранен) и поради това появата ѝ е полезна и повече от навременна. Недоумение обаче буди например начинът на изписване на лексикографската единица *айрѐн*, представена в Новия правописен речник на българския език от 2002 г. като *айрян* (с. 152). Наистина, в предговора към речника авторите информират, че правописът на някои от думите е актуализиран, осъвременен (с. 10, с. 12). Очевидно за изписването ѝ като *айрян* вероятно има причина (интересно е да узнаем коя е тя), защото не може в никакъв случай да се приеме, че след като петдесетина години речниците, издание на БАН, я представят като *айрѐн* (РСБКЕ от 1955, с. 8; ПРБКЕ от 1965, с. 3; ПРСБКЕ от 1983, с. 111; КПРБКЕ от 1989, с. 82; РБЕ 2001, т.1, с. 270), от 2002 г. начинът ѝ на писане е „осъвременен“, връщайки ни към форма, записана – на с. 7 в първия том на Найденов-Геролия речник от 1895 г. Това че някои днес я изговарят и пишат като *айрян*, или са я видели написана така в менюто на заведение, е най-малкият довод да узаконим писането ѝ по този начин. Защото тогава „основателно“ може да се постави въпросът защо не и *девятка*, *десятка* в м. етимологически правилните и затова присъстващи в речниците *деветка* и *десетка*, защо не масово изговаряните *влѐзна*, *излѐзна* в м. правилните и затова кодифициранни *вляза* и *изляза*, и др.под.

Различен е случаят с *крѐнвирш*. В РСБКЕ от 1955 г. на с. 654 присъства етимологически правилната форма *крѐнвирш*, а на с. 654 в същия речник – и *крѐмвирш*. Очевидно – поради двоякия начин на употреба. В КПРБКЕ от 1989 (с. 293) формата странно защо вече е *крѐмвирш* и сегашното възстановяване в НПРБЕ от 2002 г. само на правилния начин на писане като *крѐнвирш* (с. 445) е повече от навременно, макар на такова лъкатушене никой да не гледа с добро око.

Подобен е и случаят с *отвѐртка/отвѐрка*. В РСБКЕ от 1955, т. 2, на с. 403 е отразена етимологически правилната форма на това съществително – *отвѐртка*. Такава е тя и в ПРБКЕ от 1965 (с. 226), и в ПРСБКЕ от 1983, с. 531. Внезапно, без всякаква подготовка, през 1989 г. правописът ѝ е „опростен“ до *отвѐрка* (вж. КПРБКЕ 1989, с. 415) – вероятно заради труднопроизносимото и затова нетипично за български съчетание от консонанти **-ртка-** ли или Бог знае по каква друга причина? Както и да е – речникът е на БАН, длъжни сме да се съобразяваме с него. Последователност обаче отново липсва, защото в РБЕ от 2001 г., т.1, пак на БАН, на с. 916 формата е *отвѐрка*, а на с. 917 – *отвѐртка*, т.е. пак двояк начин на писане. И само година по-късно – в Новия правописен речник на българския език формата вече пак е

само една, но този път тя е *отвъртка* (с. 610), т.е. такава, каквато винаги е била преди 1989!

Ясно е, че подобни безпринципни „промени“ не помагат да се усвои правилният начин на писане и внасят (или насаждат) чувство за хаос в правописа.

8. Очевиден е фактът, че предназначението на правилата за писане е да регламентират книжовноезиковата практика. За да стане това обаче, е необходимо тези правила да бъдат достъпни за максимално широк кръг лица, ползващи писменото слово. Достъпни не като възможност за досег с тях, а като разбиране на тяхната същност и оттук – да бъдат прилагани правилно. Затова е нужно случаите, на които тук бе обърнато внимание (а и не само те), да бъдат обследвани още веднъж, да бъдат отстранени неточностите и не на последно място – да бъде направен опит от авторите на речника при евентуалното (и наложително) негово ново издание тези правила да бъдат преформулирани по нов начин, който да позволи на всеки (а не само на специалиста филолог) да вникне в тях, да ги разбере и да започне да ги прилага правилно. От което би спечелило цялото общество.

Използвана литература

КПРБКЕ: *Кратък правописен речник на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1989.

Найден Геров. *Речник на българския език*. Част I: А-Д. Пловдив, 1895. Фототипно издание, София: Български писател, 1975.

НПРБЕ: *Нов правописен речник на българския език*. София: Хейзъл, 2002.

ПРБКЕ: *Правописен речник на българския книжовен език*. София, 1965.

ПРСБКЕ: *Правописен речник на съвременния български книжовен език*. София: БАН, 1983.

РБЕ: *Речник на българския език*. София, 2001.

РСБКЕ: *Речник на съвременния български книжовен език*. София, 1955.

За автора / About the author

Доц. Антони Стоилов преподава Българска диалектология, Българска морфология, писмена и говорна култура

Електронен адрес / E-mail: [ant100\[at\]abv\[dot\]bg](mailto:ant100@abv.bg)

Share to: [Delicious](#) [Digg](#) [Facebook](#) [Google](#)
[Plus](#) [LinkedIn](#) [Myspace](#) [Orkut](#) [Reddit](#) [StumbleUpon](#) [Twitter](#) [Yahoo](#)

Source URL: <https://naum.slav.uni-sofia.bg/en/node/1723#comment-0>